

EGY MAGYAR JACHT AZ ADRIÁN

Herczeg Ferenc század eleji politikai credójáról

MARKOVICS-MAJTÉNYI ANDRÁS

Érdekes olvasmánnyal lepte meg 1905 karácsonyára előfizetőit a Budapesten megjelenő *Az Újság* szerkesztősége. Egy 112 oldalas, egyedi formátumú, pazar kivitelezésű, bőven illusztrált albumszerű könyvvel, amely képanyagával, formabontó tördelésével és szokatlan betűtípusával egyben a magyar szecesszió képzőművészetének gazdagságát is feltárja. Basch Árpád, Field Imre, Tolnay Ákos, Vaszary János és tucatnyi más festő nevét láthatjuk az illusztrátorok listáján, s e képanyaghoz tartozik több egész oldalas reprodukció is. A könyv címe *Szelek szárnyán*, műfaja útleírás, egyfajta hajónaplója a szerzőnek 1905. július elseje és augusztus 27-e között megtett kelet-adriai vitorlaskörútjáról.

Mert Herczeg Ferenc saját jachtjával szelte az akkor magyar tengernek is vélt Adria hullámain – erre a körülményre a továbbiakban még visszatérünk.

„A könyv, amit ezúttal a kezébe adok, a hableányról szól – fordul az olvasóhoz közvetlenül a szerző. – „A nyári álmát alvó Adriáról, melynek lomhasága merő báj, pihenése csupa erő, mosolya igazi veszedelem.

A vitorlás sportember útinaplóját akarom közrebocsátani.”

De hogy kerül ebbe a (huszadik) század eleji mesébe a politika?

Hát nagyon gyorsan belekerül.

Már az idézett lírai Bevezető második oldalán „egy vád ellenében azonban eleve is tiltakozni akar” a szerző. Az ellen, hogy magyar író létére idegenben öli az idejét, s szedi a benyomásait. Pedig nem így van, nyugtatja meg olvasóját Herczeg. Nem idegenbe csábítja őt az író, „csak a tengerre. Arra a tengerre, melynek Árpádok voltak az urai és Zrínyiek a költői. Melynek ezüstpárás messzeségébe kívánczik az álmodozva elmélkedő magyar lélek. A hajónk topján magyar zászló leng. Az ősi városok ormáról, melyek alatt elvonulunk, magyar dicsőség ragyog le ránk”.¹

Csakhogy a dolog mégsem ilyen egyszerű. Hisz alig hagyja el kifeszített pillangóvitorlájával a *Sirály* a fiumei kikötő vizeit, már a portoréi (*Kraljevica*) Frangepán-kastély tövében némi keserűséggel jegyzi meg szerzőnk, hogy ott most „Stroszmayer-párti jezsuita atyák dicsérik az Urat”. S hiába vette maga Herczeg „hajótörvényébe”, afféle fedélzeti házirendbe, hogy „2. A hajón tilos politikáról, irodalomról és művészetről beszélni”, tíz nap sem telik bele, már maga kénytelen figyelmeztetni azon olvasóit, „akik jó ízlésű emberként nem szeretik a politikát”, lapozzanak tovább a mellékelt ábráig.

I.

1905 nyarán Herczeg befutott író, termékeny újságíró és jó kapcsolatokkal rendelkező közéleti ember, de komoly politikai tapasztalattal bíró képviselő is. Igaz, pártja, Tisza István Szabadelvű Pártja az előző esztendőben az ún. obstrukciós botrány folytatásában kiírt téli választások során kisebbségbe szorul, de Herczeg azon kiszámú szabadelvű képviselő egyike, aki ekkor is bekerül a Házba. Viszont a Bécs által hatalomra juttatott báró Fejérvár-féle ún. darabontkormány idején Tisza többi hívével együtt passzivitásba húzódik.

Nem tűnik meglepőnek, hogy a sokéves verseci polgármester fiát, a Pesten jogot végzett Herczeget érdekli a politika, s az sem, hogy sok XIX. századbeli írotársához hasonlóan literáris érdeklődését (sokak szerint az előbbi kárára) megosztja az alpári közszerepléssel. Gondoljunk csak író- és képviselőtársára, Mikszáth Kálmánra, aki éveket töltött a Tisztelt Ház padsoraiban és a korabeli magyar pártviszonyok egyik legjobb ismerője (ma úgy mondanánk, elemzője) lett. De érdekes magyarázattal szolgál maga Herczeg arról, hogy is jutott első parlamenti mandátumához, melyet 1894-ben szerzett meg. *A gótikus ház* című emlékezéseiben ír erről, emlékezetből idézve Szilágyi Dezső akkori politikai vezéregyéniséggel folytatott párbeszédét.

Amikor Szilágyi arról igyekszik meggyőzni Herczeget, hogy az, aki íróttal a kezében meg tudja csinálni a jövőjét . . . rosszul teszi, ha a választópolgárok szeszélyére bizza magát”, írónk a következőket feleli: „Abban a polgári környezetben, ahol az én gyökereim vannak, pályatévesztett embernek fognak tekinteni mindaddig, amíg *csak* író maradok. Ha képviselő leszek, akkor el fogják hinni, hogy nem vagyok züllött (*sic!*) ember.” Sőt azt is beismeri, ha képviselő lesz, akkor is csak író marad. S valóban, Tisza István hatalomátvételig inkább objektív szemlélője és avatott kommentátora, mintsem elkötelezett résztvevője az Országházban folyó pártharcoknak. Ekkor viszont nemcsak hogy (Tisza erős rábeszélésére) mandátumot vállal a pécskai kerületben, hanem főmunkatársként beáll az 1904-ben a szintén kemény Tisza-párti Gajáry Ödön által alapított *Az Újság* szerkesztőségébe is. (A másik két főmunkatárs

Kozma Andor és Kóbor Tamás.) „A lap nem langyos és passzív támogatója volt a kormánynak, hanem magáévá tette az ellenzéki Bartha Miklós kíméletlen harcmóráját . . .” – írja erről évtizedekkel később gróf Bethlen István.²

Így most már többet tudunk a békebeli kivitelezésű album kiadójáról is, s visszatérhetünk a Sirály fedélzetére, amely három magyar utasával (köztük egy tizenéves gyerekkel, Herczeg keresztfiával), ideiglenesen kéttagúra csökkent horvát és isztriai olasz legénységével, továbbá egy behajózott kutyával július 9-én a zárai belső kikötőben horgonyoz. Zára az osztrák kézben lévő dalmát tartomány adminisztratív központja.

Itt arra kell emlékeztetnünk a mai olvasót, hogy a mi időnkben inkább csak Monarchiának, esetleg Kettős Monarchiának ismert államalakulatnak a Kiegyezés után kiépült szerkezete ennél sokkal bonyolultabb volt, hiszen a birodalom osztrák tartományai – a centralizált magyar közigazgatási rendszertől eltérően – önálló tartománygyűléssel, közigazgatással és a helyi viszonyoknak nagyjából megfelelő hivatalos nyelvhasználat jogával is rendelkeztek. Katus László állapítja meg, pár évvel ezelőtt Szabadkán megtartott előadásában, hogy „a tartományi gyűlések nyelvhasználata igen változatos volt, a 20. század elején már majdnem mindenütt két nyelvet használtak (pl. Bukovinában négy nyelvet)”.³

Partraszálláskor a gyerek, Herczeg keresztfia, aki történelemleckéiben még a keresztes háborúknál tart (a 13. században juttatta keresztes vitézek segédletével Enrico Dandolo doge Zárát magyar fennhatóság alól velencei kézre) nemcsak Szent Márk szárnyas kőoroszlánjának láttán szontyolodik el, hanem még jobban elcsodálkozik azon, hogy a középületeken az osztrák sas díszel. „Mit keres itt a kétfejű sas? Hát Zára nem a miénk?” – kérdi. Csakhogy erre a kérdésre a kimondhatatlanul bonyolult horvát–magyar és horvát–osztrák alkotmányos viszonyok teljesebb ismeretében tudnánk csak megfelelni. Hiszen ezek folytán maradt a Három megye (horvát) Királyság harmadik része, Dalmácia, királyságán kívül (pedig oroszlanos jelképe továbbra is ott díszelgett a horvát címerben), és rekedt a magyar főhatalmon kívülre. A Sirály, Záráig megtett száz tengeri mérföldes útján három különálló területi egységet (mai szóval entitást) is bejárt. Fiume városa (nyugati határa a Cantrida városrészt, keleti a Fiumara, azaz Rječina folyócska) alig 19,54 négyzetkilométeres területével *corpus separatum*⁴, nemcsak magyar szabadkikötő, hanem a Magyar Koronához területig is tartozó kikötőváros. Élén kormányzó áll, akit a magyar kormány előterjesztésére maga az uralkodó nevez ki, és akinek illetősége tengerhajózási ügyekben az egész magyar–horvát tengerpartra (tehát horvát vármegyékre) is kiterjed. Ez a lényege az ún. „fiumei provizóriumnak”, amely alkotmányjogi csodabogárnak tűnik, de nem is volt olyan provizorikus: 1870-től 1918-ig működött. Sušaknál kezdődött, s a Velebit tövében kb. 120 kilométeres sza-

kaszon húzódott a magyar–horvát tengermellék, s csak Carlopagótól (*Karlobag!*) délre értek Herczegék dalmát vizekre.

Csakhogy amíg Fiume, nemcsak hajózási és kereskedelmi előnyeinel fogva, hanem virágzó iparvárosként is az ekkori Magyarország leggyorsabban gyarapodott városának bizonyul⁵, addig a hátország és a szigetek világa, mint horvát mint dalmát részről a gazdasági és demográfiai pangás lesújtó képét mutatja; lakói közül az, aki nem szánja magát kivándorlásra vagy nem száll legalább tengerre, kezdetleges földművelésből vagy a nem jövedelmező part menti halászatból kénytelen eltartani családját. Erről maga Herczeg tanúsít hű részletességgel több helyen is könyvében.

„Az osztrák urak újabban lebontották az ősi várfalak egy részét, és egész sor új épületet emeltek a riván. Ezek az épületek kétségbeejtően egyformák és bürokratikus nagyképek – közli Herczeg, áttérve a bécsi politika komolyabb bírálataira. – A dalmátországi és isztriai olaszág irredentista ízetlenkedései az utolsó háború óta arra indították Ausztriát, hogy pártfogása alá vegye a szláv elemet. És mivel a szlávok a középkor óta egyébként is csak mestersegesen voltak háttérbe szorítva, egész Dalmátország hihetetlenül rövid idő alatt, mondhatom, hogy az én szemem láttára, elhorvátosodott. Dalmátország félmillió lakosa közül az 1890. népszámlálás alkalmával már csak három százalék vallotta magát olasznak, az óriási többség négyötöd részben horvát, egyötöd részben szerb. Dalmátországban éppúgy nincs dalmát nemzeti érzés, miként speciális erdélyi sincsen. A partok és a legtávolabbi szigetek lakói horvátok, azt merném állítani, hogy horvátabbak a Dráván túli testvéreiknél. A horvát királyságban legalább a kormány és pártja magyarbarátnak vallja magát. Dalmátországban a császári kormány, mely itt bevallotta a katolikus-délszláv állameszme képviselőjeként lép fel, éppannyira magyarelles, mint amennyire olaszellenes. (. . .) Az újabb Ausztria sok áldozattal és fáradtsággal lábra igyekszik állítani Dalmátország gazdasági és művelődési viszonyait. Ennek megvan az a következménye, hogy míg a dalmátok azelőtt Horvátországon keresztül állandóan Magyarország felé sandítottak, addig ma a radikális horvátok állandóan Dalmátország, mint a katolikus és délszláv Habsburg Birodalom kristályosító pontja felé sandítanak.

Jó volna, ha a magyar imperialisták, akik arról ábrándoznak, hogy Dalmátországban a horvátok feje felett megvethetik a lábukat, ezt a szemük előtt tartanák!”⁶

Érdekes, hogy itt maga Herczeg beszél „magyar imperialistákról”, de jellemző az is, hogy a zárai olasz elit tüntetően hangoztatott magyar beállítottsága iránt sincs túl sok bizalma. Miután egy helyi olasz ismerősével találkozik a Lloyd-kávéház (feltételezhetően a mai Zagreb Szálló) teraszán, és az szemrehányással illeti a budapesti politikusokat érdektelenségük miatt, Herczeg a

következőket ajánlja neki: augusztus huszadikára „beszéljenek össze tízen-húszan zárai urak, és tűzzék ki házaikra a magyar zászlót . . . Ígérem, hogy az egész magyar sajtó tudomást fog venni a loyális tüntetésről, és Sztárcsevics legyen a nevem, ha a magyar országgyűlésen hamarosan napirendre nem kerül a dalmát kérdés”. Ismerőse túlzottan fantasztikusnak tartja az ötletet, Herczeg pedig a következőket jegyzi fel az eset kapcsán: „Megerősödtem abban a meggyőződésemben, hogy Magyarországnak nem érdemes kisebbségi politikát csinálni ott, hol a kisebbség sem meggyőződésből, hanem csak a többség iránt érzett malíciából fogna velünk kezét.”⁷

A zárai történelmi nevezetességek megtekintése után (legismertebb Szent Simon koporsója, melyet Nagy Lajos Herczeg részéről bőkezűnek titulált hitvese készíttetett), egy másik magyar királynőről ismert hely, az ekkoriban nyomorult porfészekként tengődő Tenger-Fejérvár (*Biograd na moru*) alá hozza utasait a Sirály. Itt koronáztatta magát Kálmán király az (adriai) partok és szigetek királyává, de itt szállt partra jegyese is, a szicíliai norman I. Roger leánya, a szépséges Busila. (A nemes hölgy képmását Dudits Andornak a 33. oldalon fellelhető, igaz, nem korabeli, szénrajza idézi.) „Szép kép lehetett, mikor a sárkányorrú normán gályák Tenger-Fejérvár alá érkeztek, melynek tornyain az Árpádok standárjait lobogtatta a tramontana. Látom a sárga hajú, piros arcú normán kalózkodok, amint első alkalommal farkaszemet néznek a barna arcú turániai lovas urakkal.” E romantikus történelmi rekonstrukciót tárgyyszerű modern leírás követi: „A zaravechchiai horvátoknak az a híruk, hogy ők Dalmátország legszenvedélyesebb politikusai és leglustább emberei. A szigetlakók pirátoknak nevezik őket . . .”⁸

Szebenikóban bizarr élmények várják a befutó kutter utazóit. Újra rálelnek első matrózukra, akit még Arbe (*Rab*) szigetén hagytak: ahol az ipse beállt magánvállalkozónak, cápamutogatónak, de tevékenységét, cápástul, rossz helyen kezdte. A divatos abbáziai strandfürdők tulajdonosainak (szezonzárás közepén) nem tetszhetett az attrakció, így kizsuppoltatták emberünket, aki némi szénlapátolás árán visszakért a Sirály fedélzetére. A másik, mindennapinak nem számítható esemény viszont megint csak a túlbuzgó horvát nemzeti érzéshez kapcsolódik.

„Talán tovább is maradunk Szebenikóban – írja Herczeg – ha a bécsi birodalmi gyűlés egy ismert horvát tagjának nincs az az ötlete, hogy a Metkovic gőzessel ide jön. A nagyhorvát állameszme érdemes előharcosának megjelenése különös hatással volt a szebenikóiakra: éjjel-nappal lármáztak . . . Voltak közülük félelmetes tüdejű emberek, kik az énekükkel meg tudták volna repeszteni egy bazilika kupoláját, zenei hallással bíró ember viszont egy sem volt közöttük. Ha már megszoktuk valahogyan egyhangú éneküket, akkor zenekar vonult végig a riván, olyan dobolást és trombitálást művelve, mintha fel akarnák

támasztani sírjukból a halottakat. Hajnalig hallgattuk a lármát, akkor felszedtük a vasmacskánkat, s csendesebb vidék felé vitorláztunk.”⁹

E csendesebb vidéket Trau (*Trogir*) ősrégi házai és nagyszerű középkori dómja tövében (melynek sekrestyéje a tatárok elől idemenekült IV. Béla koronázási köpönyegéből készült püspöki süveget rejt), majd a Hét Kastély nem kevésbé romantikus öblében lelik fel. Néhány hamisítatlan turistaélmény, egy éjjeli szerenád, egy bonyolult eljegyzési történet, egy sikertelen halfogási kísérlet után a Sirály háromheti vitorlaút után állt be a dalmát centrum, Spalato kikötőjébe.

II.

Láttuk, politikának, különösen a nemzetiségi politikának és a Monarchia belső alkotmányos viszonyai körüli disputának az elvártnál jóval több hely jutott a „könnyű” olvasmánynak szánt könyvben. S ennek alapos oka lehetett . . .

A magyar politikai elitet a század első évtizedében elsősorban a bécsi udvarnak (pontosabban a Ferenc Ferdinánd trónörökös körül kialakult csoportosulásnak – Herczeg kifejezésével élve „Ferenc Ferdinánd társaságának”) az a törekvése tartotta félelemben, hogy a dualizmusról áttér a föderalizmusra. Ez az 1867-es kiegyezés után kialakult osztrák–német, illetve magyar hatalmi tényező egyensúlyát vonta volna kétségbe. Ebben a Birodalom szláv eredetű (elsősorban cseh, lengyel, horvát és szlovén) népeinek jelentős szerepet szánt a „belvederi kör”. Herczeg a dolgot, elég szubjektív módon, csupán Ferenc Ferdinánd magyarellenességével magyarázza. (Megkockáztatjuk azt az ellenérvet is, hogyha a kérdés ilyen egysíkú lett volna, miért alakul ki épp a szláv utódállamok területén nem egy, hanem két föderális állam – egy már az első, másik a második világháború után. Pedig hol volt már akkor Ferenc Ferdinánd!)

Ilyen tervben való segédkezéssel vádolják tehát Tiszáék a darabontkormányt, s aggályukat a következő, koalíciós kormány iránt is fenntartják. Az ettől való félelem szembesíti a Szabadelvű Pártot az általános és titkos választójog gondolatával, holott ennek bevezetése a század eleji Magyarországon már logikus és kézenfekvő követelmény. „Tisza István mérlege szerint – írja későbbi emlékezéseiben Herczeg – az általános és titkos választójog alapján megejtett választásokon 150–200 nemzetiségi és 250–300 magyar képviselő jutna be a Házba; a magyarok jelentős része azonban szociáldemokrata vagy különböző falusi demagógirányok híve lenne.”¹⁰ Ebből már az is kiviláglik, hogy nemcsak a Béccsel való viszony, s nemcsak a nemzetiségi politika, hanem pártkalkuláció is jócskán belejátszott a választójoggal kapcsolatos maradi álláspont fenntartásába.

Az útikrónika fennmaradó részében már kevesebb lesz a politika s több az út- és tájleírás. A teljesség érdekében, de azért is, mert Herczeg jó írói meglátásában sok érdekes részletre lelhet a későbbi kor jugoszláviai magyar, a tájat ismerő olvasója. A spliti Diocletian-palotáról, illetve a benne elterülő óvárosról például tömör leírásban számol be: „Hatalmas falai közé befészkelte magát a spalatói belváros; a római sas fészkében ma háromezer veréb nyüzsög. A tenger felé óriás nyitott oszlopcsarnoka volt a palotának, az oszlopok közé emeletes házakat tapasztottak a törpe epigonok.”¹¹ Herczeg, aki konzervatív ugyan társadalmi kérdések elbírálásában, de nagy híve és ismerője a műszaki újdonságoknak, ugyanekkor szép jövőt jósol a spliti kikötő forgalmának – ami merész jóslat a még rendes vasúti kapcsolattal sem rendelkező városban.

Sabioncello (*Pelješac*) egy sivár öblében akad a Sirály társasága arra a hat vénemberből álló halászbokorra, melyről megható, sokban Hemingwayre emlékeztető, novellának is beillő leírást ad Herczeg. (A már biztos fogásnak tűnő nagy értékű tonraj itt a lukas halászháló résein menekül vissza a szabad tengerbe.) Az clefiti szigetek körül dúló heves tengeri vihar után érkeznek utasaink Raguz a új gravozai (*Gruž*) kikötőjébe. A pangó parti kisvárosokhoz képest Dubrovnik szolid úri város képét mutatja: „Raguz a városa és egész környéke szinte keresetlen romantikus benyomást tesz, akár a nápolyi öböl vidéke. Az ember csak nehezen tudja magával elhitetni, hogy az operai díszletekre emlékeztető citadellákat és bástyatornyokat minden dekoratív szándék nélkül építették volna.”¹²

Herczegék megcsodálják a Stradonen sétálgató szép konavlei lányokat („Pompás karcsú termetük, finom metszésű arcuk van, a népviseletük festői és ízléses . . . sok parasztleány színes kesztyűt visel és legyezővel jár”), körül-evezik Lacroma szigetét, mely körül ott leng két balszerencsés Habsburg, a Mexikóban kivégzett Miksa és az öngyilkos Rudolf királyfi emléke, megtekintik a jól berendezett városi múzeumot. Mi több, a turizmus és nyári szórakozás korai kezdetéről is beszámol szerzőnk: a grazi orfeumtársulat hirdetett előadást a mondén Imperial Szálló teraszán . . .

Felrója viszont a korabeli horvát történelemmagyarázatnak, hogy a (későbbi) számbeli fölényre való hivatkozással a Raguzai Köztársaság egész évezredes dicsőségét próbálja kisajátítani a horvát állameszme javára: „Raguz a hajdani művészetében a horvát kultúra kezdetét, palotáiban a horvát építő stílus elemeit akarják megtalálni. Még a város nevét is Dubrovniknak írják. Pedig ami Raguz a múltjában horvát volt, az is a latinság diadala . . .” – elmélkedik tovább Herczeg.¹³

Augusztus negyediké lesz, mire hosszabb kínzó szélcsend után a Sirály a Punda d’Ostro (*RT Oštro*, a ma Prevlaka néven ismert félsziget csúcsa) és a szembeni másik parti vár ágyúsorai közt bevonul a Bocche, tehát a Boka

Kotorska szigorúan őrzött vizeibe: itt van az osztrák–magyar hadiflotta déli stratégiai támaszpontja. (A militarizáció fokával már belépéskor megismerkedhetnek az utasok: egy szembe futó torpedónaszád majdnem felborítja a kuttert; ez a Pelikán nevű hajó rövid pályafutása alatt állítólag két trabakolót is elgázolt.) Egy másik incidens kapcsán, mikor egy tiszt valamelyik catarrói bátyatorony fotografálását akadályozza (holott ugyanaz a torony képeslapon ott díszel az első boltkirakatban), Herczeg találoan jegyzi meg:

„Ma már egyébként mindenki tudja, hogy a titokzatos nimbusz, mely az osztrák Gibraltár erődtívényeit környékezi, nem az erődtívények fontos voltában, hanem a katonaság maradi szellemében bírja magyarázatát.”

Az öböl mélyében fekvő Kotor városa komor hatást gyakorol az íróra. „Cattaro a legszomorúbb hely, melyet életemben láttam. Értem, hogy a velencei tízek tanácsa mért számúzta ide a legsúlyosabb bűnösöket”, írja. Viszont nagyszimpátiával beszél a közeli szabad, független montenegrói állam lakóiról: „A városból végtelen, kanyargós serpentinút vezet Montenegroba. Ennek az útnak képe, mely a soha véget nem érő bolyongás allegóriája, valósággal fárasztó. *(Persze a Cetinje felé vezető Lovćen alatti serpentinútról van szó, melynek látványa Bernard Shaw-t is elragadtatta – M. M. A.)*

A sok ajkú kitöltői csöcsclék közül egész fejjel kimagaslanak a montenegróiak. A szegény hegylakók közül, akik nyaktörő öszvérutakon ereszkednek le a városba, a legrongyosabb is úr, a leghitványabb is szabad férfi benyomását teszi az emberre. Aki megfigyelte őket, amint vásár után csapatokba verődve, nyugodt és biztos léptekkel indulnak meg a meredek úton, míg végül elvesznek a felleges magasságban, honvágyat érez a sólyomfészek után, ahol erősebben perzsel a nap, szilajabb a szél, és tisztább a levegő.”¹⁴ Szebben Nikola, a *gospodar*, Crna Gora költői hajlamú fejedelme, később királya sem írhatott volna népe jellemrajzáról.

Az utazás déli végpontjáról, augusztusi sirokkóban már gyorsan ment a hazatérés. A Sirály, időnként gőzhajókat is maga mögött hagyva Lagosta és a tengerpart ma is csak kevesek előtt ismert külső szigetei felé vette útját.

„A déldalmát szigetek mozgó diorámaként vonultak el a Sirály előtt”, mondja Herczeg. „Láttunk ósrégi kis városokat, amelyeknek címeres palotáiban kecskepásztor kötözgeti a bocskorát; láttunk cukorsüveg formájú hegy tetején óriási campanillét; láttunk olyan asszonyköziséget, honnan minden férfitember Amerikába vándorolt ki . . .”¹⁵

A lissai – *visi* – két régi tengeri csatájáról ismert öbölben találkozunk utazóink a magyar tengeri jelenlét fontos szimbólumával, a K. u. K. hadiflotta magyar nevet viselő páncélosaival. „A keresztfiam elolvasta a hajók nevét: Árpád, Zrínyi és Budapest – aztán boldogan szaladt a zászlókötelhez, hogy rájuk köszöntsön – itt a magyar hadiflotta!”¹⁶ (Az ekkor tizenkét év körüli

keresztfiú, kit a gyermektelen Herceg fiaként szeret, buzgó hazafias kijelentésekkel tölti titokban vezetett naplóját, és rajong a katonai dolgok iránt. A későbbiekben látjuk, milyen végzetes ömen lehetett ez.)

Civittavecchia (a *hvari Starigrad*), Bol, Lussin piccolo (*Mali Lošinj*) érintésével tért vissza a Sirály a fiume Quarneróba, s augusztus 27-én utasai a Mária Terézia móló végéről szemlélték kivonulását téli állomáshelye felé.

„A Monte Maggiore (az *Učka*) mögött tündöklő színekben lángolt az ég és a Quarnero vize is bíboros lett. Most már fekete ponttá lett a gyorsan vitorlázó Sirály. Mi még integettünk utána, és búcsúzva köszöntöttük az örök Adriát is.”¹⁷

*

Még négy év telt el, amíg a koalíció megbukott, s Herczeget ezúttal ismét kormányoldalon, a pécskai kerület újból képviselőjévé választotta. Igaz, az 1910 januárjában alakult kormány élén Kuen-Héderváry állt, de az új választásokat, írónk szavaival élve, „tulajdonképpen Tisza István vezette”.¹⁸ Ezek után fordul Tisza Herczeghez azzal a kéréssel, vegye át egy alapítandó politikai szemlének, a *Magyar Figyelő*nek a szerkesztését.

A Tisza és ellenfelei közti polémia hangneme 1908 után élesedik ki, szögezi le mai Tisza-monográfiájában Vermes Géza. Ekkor jelent meg a *Nyugat*, szerveződött a Martinovics szabadkőműves-páholy, alakult meg a Galilei-kör.¹⁹ Ezek, valamint a *Huszadik Század*, azaz Jászi Oszkár radikális reformerei lettek az ideológiai ellenfél, az ország belső reformja, a hatvanhét büvköréből való kitorés lehetősége képezte a nagy tétet.

Az 1911-ben beindult folyóirat első számában (a lap Tisza *Rusticus* pszeudonimmal jelzett írásait is gyakran közli), Herczeg szembeállítja a progresszívek, szerinte, viszályt keltő és „atomisztikus negativizmusát” saját táborának „konszolidációra és organikus építkezésre irányuló törekvésével”.²⁰ Ezeknek az eszmei csatározásoknak a során ad maga Tisza különös megfogalmazást nemzeti politikájáról is: „A helyes nemzeti politikának Janus-arcúnak kell lennie, szigorúnak és erősnek kell mutatkoznia a felforgató tevékenységgel szemben, de ugyanakkor békülékenynek és segítőkésznek a patrióta törekvések irányában. Ebből következően a magyar kormánynak el kell oszlatnia a félreértéseket, és orvosolnia a jogos sérelmeket.”²¹

Mindezek tudatában Herczeg e korszakban kifejtett politikai tevékenysége kapcsán egyeznünk kell Bethlen Istvánnak azzal a megállapításával, hogy írónk „tizenöt éven keresztül a népszerűtlen oldalon állt”.²²

EPILOGUS

A valós történelem olyan drámákból áll, melyeknek ismerjük a végkimenetelét.

Ha a Sirály minden egyes utasának és matrózának kilétét ma nem is tudjuk felderíteni, egy szereplő további sorsát ismerjük.

Ifjabb Herczeg Ferenc, a gyerek, a szeretett keresztfiú, tűzérzészlősként, huszonkét évesen elesik Volhyniában 1915-ben. Hósi halottként a felsőbb hadvezetés arany nagyéremmel tünteti ki. Emlékét Herczegnek *Az idén nem lesz karácsony* című világháborús írása rögzíti. Csak tíz év telt el az adriai gondtalan napok után.

Gróf Tisza István, aki nem szereplője a könyvnek (melyben Herczeg aktív magyar politikus nevét nem említi), de meghatározó személyisége az író politikai álláspontjainak, Tisza tehát az ismert 1918. október 31-i esemény során veszti életét. Nyolc fegyveres katona hatolt be a Hermina utcai villába, lefegyverezve az előtte őrködő néhány csendőrt . . . (Korábban, október 16-án a Parlament előtt egy szocialista képviselő már merényletet kísérelt meg ellene.) „Maga a háború okozója, ezért bűnhődnie kell”, mondja a katonák egyike, a másik azzal vádolja a még revolverét tartó Tiszát, miatta rohadt a lövészárkokban négy éven keresztül. Eldördül több puskalövés, majd a haldokló gróf, aki már október 17-én kimondta ítéletét: „Ezt a háborút elvesztettük”, még nagyobb rezignációval ejti ki, szemtanúk leírása szerint, utolsó mondatát: „Ennek így kellett történnie . . .”²³

E befejezetlen mondatdal nemcsak a dualizmus korszakára került pont, hanem Herczeg elvesztette politikai mentorát és sokéves jó barátját is. A kiábrándult író későbbi politikai tevékenysége (mely során a Felsőház tagja és 1927-től a Revíziós Liga elnöke lesz), lényegében inkább már csak holtmozgásnak tekinthető. Ez az időszak nem is tárgya elemzésünknek . . .

Viszont, ami az itt vázolt adriai hajóutat illeti, afféle *Finis tragoediaként* idéznünk kell, a teljesség érdekében, egy másik magyar író-politikusnak 1947-ben kelt erre vonatkozó szavait. Ez Szabó Pál, a *Lakodalom, Keresztelő, Bölcső* regénytrilógia szerzője, *A nagy temető* című Dózsáról szóló történelmi regény írója, aki politikusként a két háború közt a Független Kisgazdapárt színeiben kezdi, a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítójaként (később elnökeként) folytatja, majd a Hazafias Népfront képviselőjeként (1954 és 1956 között az Országos Tanács elnökeként), még később az Elnöki Tanács tagjaként fejezi be politikai szereplését. A Jugoszláv Írószövetség meghívására 1947 nyarán látogat Jugoszláviába, s élményeit a *Szabad népek hazájában* című könyvecskében összegezi. Ekkor jár életében először tengeren, még hozzá éppen Dubrovnikban. Szállodája (alighanem az Argentína) ablakából tekint ki a tengerre, és elmélkedik

a „magyar író az Adrián” örökös témáján: „Itt jártak már nagy elődeink sok-sok évszázaddal czelőtt, az avarok, de itt járt Béla király is, akit kergettek a tatárok . . . Ide kívánczozott Csokonai, Petőfi, de nem jöhettek. Ellenben jött az MFTR, és jött Herczeg Ferenc.”²⁴

S mondja még sarkosabban, mondhatnánk kíméletlenül pár oldallal előbb, Dubrovnikba érkezésekor, „Ahogy Kossuth kívánta, pontosan úgy sikerült. A tengerre ment a magyar, vagyis hát a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság és mint zenekíséret, utána Herczeg Ferenc yachtja szelte a vizet. Az Adriát.” S végül azzal tetézi koros író társát vádolva: „Soha ilyen még nem történt a világirodalom történetében, hogy valamely nemzetnek egy írója összehajadjon magának egy hajót, és hajója alá egy tengert.”²⁵

Valami jelentős, alighanem irodalmon jóval kívülről ok válthatta ki az írópolitikusból (hangsúlyozzuk, nem kezdő bértollnokból) az idézett heves mondatot. Hiszen közvetlenül Rákosiék végleges hatalomátvétele előtt írta le, lehet önmagát igazolva, lehet azért, mert a közéletből és irodalomból már rég visszalépett Herczeg művének további sorsa ekkor még nem dőlt el. És persze kiolvasható belőle egy jó adag irigység is.

JEGYZETEK

- 1 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*. Budapest, 1905. 2.
- 2 *A politikus és publicista*, gróf Bethlen István tanulmánya a Herczeg-émlékalmanachban, 1943, 125.
- 3 *A nemzetiségi kérdés törvényes szabályozása a Habsburg Monarchiában a 19. század második felében*. Dr. Katus László előadása, *Kisebbségjog Vajdaságban*, JMMT, Újvidék, 2000, 42–43.
- 4 Az 1868-as XXX tc. alapján szó szerint „separatum sacrae regni coronae adnexum corpus”.
- 5 *Magyarország vármegyéi és városai. Fiume*, 22–23. A lakosok száma az 1880-as húszezres lélekszámról 1891-re 29 494 főre, tehát majd 50 százalékkal növekszik. Ebből olasz 13 012 fő, horvát 10 698 fő, míg a magyar lakosok száma 1062. Hivatalos nyelv az olasz és a magyar.
- 6 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 27–28.
- 7 Uo.
- 8 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 33.
- 9 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 47.
- 10 Idézi Bethlen, 126. Mi több, a titkos választójog csak 1936-ban került a magyar törvénytarba.
- 11 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 62.
- 12 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 72.
- 13 Uo.
- 14 Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 82–83.

- ¹⁵ Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 92.
¹⁶ Uo.
¹⁷ Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*, 111.
¹⁸ Bethlen, 127.
¹⁹ Vermes Géza: *Tisza István*. Osiris, Bp., 2001, 186.
²⁰ Vermes, 187.
²¹ Vermes, 194.
²² Bethlen, 131.
²³ Vermes, 477. Bruno Brehm: *A kétféjű sas le hull*. Grill Károly, Bp., 1936, 171.
²⁴ Szabó Pál: *Szabad népek hazájában*. Valóság, Bp., 1947 novemberében, 154.
²⁵ Szabó, 138.

